

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2017.29.61

Katarzyna Prorok
(Lublin, UMCS)

MAŁE, CZARNE, OKRĄGLE, A KAŻDEGO WYSZCZYPIE.
O PIEPRZU I PIEPRZENIU W POLSZCZYŹNIE LUDOWEJ
I POTOCZNEJ*

W pierwszej części artykułu autorka rekonstruuje metodą definicji kognitywnej językowo-kulturowy obraz pieprzu w polskiej tradycji ludowej. Podstawę analizy stanowi bogaty materiał XIX- i XX-wieczny pochodzący z kartoteki *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (różnogatunkowe teksty folkloru oraz zapisy wierzeń i opisy praktyk ludowych) oraz dane systemowe czerpane ze słowników języka polskiego (ogólnych, gwarowych, frazeologicznych, etymologicznych). Pieprz jest traktowany nie tylko jako ostro-gorzka przyprawa, dawniej droga i pożądana, ale też jako środek mający liczne zastosowania lecznicze i magiczne. Ze względu na palący smak konotuje też takie cechy, jak: złośliwość, obraza, nieprzyzwoitość, wulgarność, zniszczenie, głupota, co jest szczególnie widoczne w znaczeniach licznych derywatów pochodzących od wyrazu *pieprz*, głównie czasowników, należących dziś do „kanonu” polskich przekleństw i wulgaryzmów, np. *pieprzyć*, *spieprzyć*, *zapieprzyć*, *wypieprzyć* i in. Ich analizą zajmuje się autorka w drugiej części artykułu, próbując określić, na ile bliski jest ich związek z językowo-kulturowym stereotypem pieprzu.

SŁOWA KLUCZOWE: rośliny; polska kultura ludowa; definicja kognitywna; wulgaryzmy; przekleństwa

W najbliższym czasie ukaże się kolejny po *Kosmosie* (1996, 1999, 2012) tom *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL), który będzie poświęcony roślinom. Jerzy Bartmiński – autor koncepcji słownika i jego redaktor –

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2015–2020. Tytuł projektu: „Świat roślin w polszczyźnie ludowej i potocznej (drzewa, zboża, kwiaty, zioła, grzyby itp.). Słownik etnolingwistyczny”. Kierownik projektu: prof. dr hab. Jerzy Bartmiński.

podkreśla wartość tego opracowania ze względu na rolę, jaką pełnią rośliny w polskiej kulturze ludowej:

Jest to część szczególnie ważna dla społeczeństwa rolniczego, jakim jest historycznie biorąc społeczeństwo polskie, a tradycja wiejska, ludowa, związana z uprawą ziemi i przyrodą, stanowi istotny, wciąż żywy komponent polskiej kultury narodowej i dziedzictwa narodowego. [...] Językowo-kulturowe obrazy roślin stanowią istotny komponent polskiego *imaginarium* kulturowego, podtrzymywanego przez folklor pieśniowy i bajkowy, literaturę narodową, sztukę wizualną, potoczną frazeologię. Planowany tom będzie ważnym uzupełnieniem i syntezą dotychczasowych badań w dziedzinie lingwistyki, etnografii, etnobotaniki, które to badania owocowały już szczegółowymi opracowaniami, obejmującymi jednak tylko wybrane aspekty roślin (Bartmiński 2013: 2, 27).

Planowane jest wydanie sześciu zeszytów *Roślin*: z. 1. *Zboża*, z. 2. *Rośliny uprawne, warzywa i przyprawy*, z. 3. *Zioła i kwiaty*, z. 4. *Krzewy i krzewinki*, z. 5. *Drzewa*, z. 6. *Grzyby, chwasty, skupiska roślin*. W zeszycie 2. wśród roślin przyprawowych znajdują się: czarnuszka, gorczyca, kminek, koper, majeranek, szafran i zapowiedziany w tytule tego artykułu pieprz.

Pieprz, mimo że współcześnie jest powszechnie znany i stosowany, nie wydaje się być typowo ludową rośliną czy przyprawą. Nie znajdziemy go bowiem w wiejskich ogródkach lub na łąkach i mało kto wie, gdzie i w jaki sposób rośnie, co potwierdzają frazeologizmy: *zwiąć/uciec/umknąć/zbiec/wynieść się/pojechać/zapędzić kogoś/pokazać komuś/... gdzie pieprz rośnie* ‘w egzotycznych krajach; daleko, jak najdalej’ S SFr 1/669, NKPP pieprz 3a-p. Dlatego w świadomości potocznej Polaków (nie tylko tych mieszkających na wsi) pieprz kategoryzowany jest głównie jako przyprawa (dawniej *korzeń* Karł SJP 2/485), a nie roślina, co odzwierciedla definicja zawarta w *Innym słowniku języka polskiego*: ‘pieprz to przyprawa kuchenna w postaci czarnego lub beżowego proszku o pikantnym smaku’; ‘także drobne wysuszone owoce, które można zemleć, aby otrzymać ten proszek’; ‘także roślina, z której owoców otrzymuje się pieprz’ Bań InSJP. Pozostałe słowniki nawiązują do wiedzy naukowej i w pierwszej kolejności definiują pieprz jako roślinę, np. ‘roślina zielna albo krzew należące do rodziny pieprzowatych (Piperaceae) występująca w około 700 gatunkach na obszarach tropikalnych i subtropikalnych obu półkul; owoce w postaci jagód po wysuszeniu stanowią jedną z najstarszych przypraw’ Zgół PSWP; ‘roślina o drobnych kwiatach zebranych w kwiatostany, rosnąca w ciepłym klimacie, uprawiana ze względu na owoce o ostrym smaku, które po wysuszeniu stosuje się jako przyprawę’; ‘przyprawa otrzymywana z suszonych owoców pieprzu’ Żmig WSJP.

O nieostrości pola roślin i różnicach między różnymi klasyfikacjami (naukową, potoczną czy ludową) piszą Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska w artykule *Czy grzyb jest rośliną, czyli co znajdzie*

się w polu Rośliny w II tomie „Słownika stereotypów i symboli ludowych” (2013):

Opis świata roślin w przygotowywanym II tomie SSiSL zgodnie z jego już realizowaną koncepcją, będzie odpowiadał modelowi funkcjonującemu w polszczyźnie potocznej, a nie w polszczyźnie naukowej (botanicznej) i nie specjalistycznej. [...] Przyjęcie za podstawę SSiSL potocznej, a nie naukowej kategoryzacji roślin oznacza, że granice pola roślin pozostaną w dużym stopniu umowne, a dyskutowany problem granic kategorii roślin zostaje zawieszony. Kryterium włączania ew. wyłączenia z opisu będzie kulturowa relewancja poszczególnych roślin, rozumiana jako ich ważność praktyczna i/lub symboliczna (znajomość, użytek, zastosowanie) w kręgu kultury ludowej, orzekana z subiektywnej perspektywy wewnętrznego użytkownika, a nie teoretyczna, z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora. Ludowa kategoryzacja roślin nie może być odwzorowaniem klasyfikacji naukowej, podporządkowanej wymogom tradycyjnej logiki, bo ma inny punkt wyjścia, jest ustalana z innej perspektywy i służy innym potrzebom (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2013: 56–57).

Mimo więc że *pieprz* ‘roślina’ nie jest znany w naszej kulturze ludowej, to *pieprz* ‘przyprawa’ zadomowił się w niej na stałe i spełnia kryterium relewancji kulturowej. Zatem tylko opis przyprawy znajdzie się w najbliższym tomie SSiSL¹.

Obecność pieprzu w dawnej kuchni polskiej, również tej wiejskiej, odnotował m.in. Zygmunt Gloger i poświęcił mu nawet odrębne hasło w *Encyklopedii staropolskiej*:

Pieprz w dawnej kuchni polskiej był nader ważną przyprawą. Polacy lubili jadać tłusto i „pierno”, tj. pieprzno. Gdy handel z Indjami nie był jeszcze ustalony, pieprz był artykułem bardzo droгим i dlatego używano go niekiedy do płacenia kar zamiast pieniędzy. W przywileju np. żydowskim z XIII w. powiedziano, że rzucający kamienie na szkołę żydowską winien karę opłacać grzywnami pieprzu. To równoważenie pieprzu pieniędzmi sięgało jeszcze czasów rzymskich w Europie². Po dziś dzień u ludu prostego wódka z pieprzem uważana jest za osobliwsze lekarstwo na żołądek. To, co dawni Polacy lubili, zalecali swoim córkom przysłowiem: „Pieprzno i szafranno, moja mościa panno” (Gloger 1903: 9–10).

Gloger wspomina o wódce z pieprzem stosowanej jako „osobliwszy” środek leczniczy „u ludu prostego”. Dawne ludowe zastosowania pieprzu są

¹ Podobnie będzie w przypadku szafranu, który jest dla Polaków równie egzotyczny jak pieprz. Czarnuszka czy gorczyca zostaną opisane w SSiSL zarówno jako rośliny, jak i przyprawy.

² Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej* wyraża swe zdumienie nad popularnością pieprzu: „Dziwić się trzeba, że go tak powszechnie używają. Inne bowiem artykuły nęcą przyjemnością, inne wabią kształtem: pieprz nie zaleca się ani jako owoc, ani jako jagoda, podoba się tylko dla samej gorczy, i tój u Indów szukamy. Któż był pierwszym skosztowaniu nie mógł się nim nasycić? Obydwa (pieprz i imbir) rosną w swoim kraju dziko, a jednakże kupujemy je, jak srebro i złoto, na wagę” (*K. Pliniusza Starszego Historii naturalnej ksiąg XXXVII* 1845: 383–384).

jednak znacznie bogatsze, co potwierdzają materiały zebrane w kartotece SSiSL (głównie XIX- i XX-wieczne). Są to zarówno teksty folkloru (zagadki, przysłowia, różnogatunkowe pieśni, bajki, anegdoty), jak i zapisy wierzeń i opisy praktyk ludowych (żywieniowych, magicznych, leczniczych). Analizowane łącznie z tzw. danymi systemowymi, czerpanymi ze słowników języka polskiego (ogólnych, gwarowych, frazeologicznych, etymologicznych), pozwalają na pełną rekonstrukcję ludowego językowo-kulturowego obrazu pieprzu. Zostanie ona dokonana metodą definicji kognitywnej (Bartmiński 1988) stosowanej m.in. w SSiSL:

Eksplikacje w naszym słowniku oparte na zasadach definicji kognitywnej, są *sui generis* tekstami kultury, swoistymi narracjami o przedmiocie, budowanymi z punktu widzenia typowego reprezentanta opisywanej wspólnoty językowej. Składnikami definicji kognitywnej (eksplikacji) są stereotypowe (standardowe) motywy, niosące utarty sąd o przedmiocie i mający swoje w mniejszym lub większym stopniu ustalone językowe wykładniki (Bartmiński 2012: 8).

W słowniku hasło PIEPRZ będzie się składało z dwóch części: eksplikacyjnej i dokumentacyjnej, połączonych systemem odsyłaczy numerycznych – dzięki temu za charakterystykami przywoływanymi w eksplikacji będą stały „dowody” w postaci konkretnych kontekstów w dokumentacji. Na potrzeby tego artykułu części te zostały jednak połączone – bezpośrednio w eksplikacji umieszczono fragmenty tekstów i odesłania do konkretnych źródeł (zob. wykaz skrótów źródeł).

Pieprz

Nazwy. We współczesnej polszczyźnie utrwaliła się nazwa *pieprz* (bot. zwykle *pieprz czarny*, *Piper nigrum* L.), ale w stp. znana też była forma *pierz* SP XVI 24/133, SStp Urb 6/99. W gwarach niekiedy pojawia się też nazwa *corny korzyń* Kaś Podh 2/250, częściej w l.mn. *cárne korzynie* Kaś SGO 1/78.

Pieprz to nazwa ogólnosłowiańska (np. ros. *pérec*, czes. *pepř*, serb./chorw. *pápar*), której motywacja jest nieznaną. Przyjmuje się, że została zapożyczona z łac. *piper* ‘ts.’, co z kolei z grec. *péperi* ‘ts.’, uznawanego za pożyczkę ze st. ind. *pippalī* ‘ts.’, prawdopodobnie nieindoeuropejskiego pochodzenia Bor SE 429.

Kategoryzacje. Pieprz zaliczany jest do *przypraw* powsz. oraz tzw. *korzeni* Zar SSiol 57, Pod SGŚ 143, K 83 Przem 1/115, gdzie *korzenie* to ‘wonne przyprawy zagraniczne, jak pieprz, imbir, muszkatołowa gałka itp.’ Karł SJP 2/485, stąd *nakorzyniony* ‘popieprzony lub przyprawiony korzeniami’ Pod SGŚ

184, por. przysłowie: *Co nowego? Nowe korzyny, stary pieprz* NKPP pieprz 5, oraz stp. zwrot *okorzeń pieprzem (a. garścią pieprzu)* SP XVI 24/133³.

Kompleksy i kolekcje. Pieprz najczęściej występuje z solą, bo jak mówi przysłowie: *W kuchni bez pieprzu i sole, to jak bez zbożego w stodole* Sych SGKasz 4/254, także NKPP pieprzne. Brak tych dwóch podstawowych przypraw sprawia, że danie jest niesmaczne, o czym mowa w pieśni weselnej: *„Oj, niedobro kapuścina, niedobro, niesoluno, niepieprzuno, niedobro. Trzeba będzie kuchareczke zabawić, żeby mogła kapusteczke przyprawić* Bart PANLub 2/620, natomiast dobrej kucharce śpiewa się: *Gotowała pieprzno, gotowała słono, zasłużyła na to, żeby jej co dano* Głog Pieś 110.

Ponadto, łączony jest m.in.: (a) z szafranem – jako równie wyrazistą smakowo i wykwintną przyprawą *lá panów* ZWAK 1890/49, także NKPP pieprzno 2; w pieśni weselnej podczas roznoszenia potraw śpiewa się: *Idą do nas, idą wieści, niosą nam pici i jeści. To z pieprzami, z szafranami i z różnemi przyprawami. My po pieprze, po szafrany do Rybnika posyłamy* Gal Star 107; (b) z wieprzem, tj. mięsem, które się pieprzem przyprawia, bo *Dze je wieprz, tam muszi bęc i pieprz* Sych SGKasz 4/254; w powszechnym obiegu jest żartobliwe zdanie do szybkiego wymówienia, funkcjonujące jako tzw. „łamacz języka”: *Nie pieprz, Pietrze, wieprza pieprzem, bo przepieprzysz, Pietrze, pieprzem wieprza*⁴ NKPP Piotr 9, 20; (c) z rybami, bo *Jak do ryby pieprzu, tak do miłości łez potrzeba* NKPP miłość 14, czy *Żona bez posagu, ryba bez pieprzu* NKPP żona 123, także NKPP ryba 35b, NKPP pieprz 4; (d) z wódką, zwaną powszechnie *pieprzówką*, do której dodawany jest dla smaku i wzmocnienia, dlatego w przysławie zalotnej dziewczyna chwali się: *Dobra była, dobra, gorzałeczka z pieprzem, jakiem ją pijała z Józinkiem pode krzem* Wisła 1900/312, zob. zastosowania lecznicze; (e) z winem i *flisem*, które wedle przysłowia podobnie jak pieprz należą do zbytów: *Kto wedle natury swej żyje przepisu, obejdzie się bez pieprzu, bez wina, bez flisu [= flisactwa]* NKPP żyć 25; (f) z tabaką – jako męskim, wyrazistym przysmakiem, w pieśni stanowej młoda mężatka jest pouczana: *weź se koszyk, idź do miasta, kup se pieprzu i tabaki, Jasieńkowi na przysmaki* Bart PANLub 5/194.

Opozycje. Ostro, gorzkawo pieprz stoi w opozycji do: (a) słodkich produktów, tj. cukru: *Często dziś jak cukier, a jutro jak pieprz* NKPP dziś, dzisiejszy 3 i miodu: *Na tym świecie dziwnie się plecie, pieprz z miodem czasem,*

³ Por. *pieprzyk* ‘przyprawa korzenna’, ‘pieprzny, korzenny zapach i smak wina’, stąd *pieprzykowały* a. *pieprzkowały* ‘(o smaku) korzenny, ostro, pieprzykiem oddający’ Karl SJP 4/154.

⁴ Zdanie to stało się podstawą znanego wiersza Jan Brzechwy, rozpoczynającego się od słów: *Nie pieprz Pietrze, pieprzem wieprza, / wtedy szynka będzie lepsza. / Właśnie po to wieprza pieprze, / żeby mięso było lepsze* (Brzechwa 1938: [4,5]).

a słodycz z kwasem NKPP świat 113f; (b) pachnącej pomady: *Zdatny do rady jak pieprz do pomady czy Dobry do parady jak pieprz do pomady* NKPP rada 13b; (c) drobnego i łagodnego w smaku maku: *Więcej ma ziarno pieprzu mocy niż garść maku* NKPP pieprz 7, *Zjedz kwartę pieprzu, policz kwartę maku* [= formuła niemożliwości] NKPP pieprz 14; według opowiadania przed bitwą wiedeńską Kara Mustafa posłał Sobieskiemu kwartę maku na znak, że jest ich tak wielu – *A Sobieski mu zaś napisał tak: że je prawda, że łun ma miyni wojska, a posłół mu kwartym pieprza. Ale że skosztuje jedno zorko, jaki jest Kad Ciesz 216.*

Wygląd i właściwości. Wygląd i właściwości pieprzu trafnie opisują zagadki: *Małe, czarne, okrągłe, a każdego wiszczipie?* <Pieprz> Sych SKoc 3/47, *Czarnieńkie, maleńkie, u króla na obiedzie zawsze* <Pieprz> Wisła 1890/13.

Drobny, kulisty kształt pieprzu utrwalony jest także w pieśni weselnej: *dziewczyna wychodzi za mąż za takiego szczygielka, co ma jajka jak dwa pieprze, tamto jak igielka* Bart PANLub 2/545, por. też nazwa *pieprzniczka* ‘diewczyna o drobnej twarzy’ SGP PAN/K, oraz fraz. *mysie łajno za pieprz sprzedać* NKPP sprzedać 4. Natomiast czarny/czarnobrazowy kolor pieprzu utrwala nazwa *pieprzyk*, oznaczająca małą, brązową plamkę na skórze. Ponadto pieprz jest suchy, stąd fraz. *suchy jak pieprz/wysuszyć coś na pieprz/coś wyschło na pieprz* Zgół PSWP 28/285, por. *zboze suche jak pieprz, można zwozić* SGP PAN/K.

Bardzo charakterystyczną cechą pieprzu jest jego ostry Kaś Podh 2/467 i gorzki smak NKPP gorzki 5. Pieprz *pali* Sim Księg 48, *scypie* Kaś SGO 2/29, ma *moc* NKPP pieprz 7, por. fraz. *miły jak pieprz na języku* NKPP miły 16, *jakby pieprz gryzł* NKPP pieprz 5, dlatego używa się go w niewielkich ilościach, np. *scyptach* Kaś SGO 2/300.

Intensywny ostro-gorzki smak zawarty w niewielkim ziarnie pieprzu sprawił, że wyraz *pieprz* przyjmuje także znaczenia przenośne, np. ‘gorycz, uszczypliwość, satyryczność, złośliwość’ Karł SJP 4/153, stąd fraz. *dodać do czegoś pieprzu/pieprzyka* ‘ostrości, gryzącego lub drażniącego dowcipu’ S SFr 1/670, *anegdota/historia/dowcip z pieprzykiem* ‘z frywolną, nieprzyzwoitą aluzją, dwuznaczną pointą’ Zgół PSWP 28/291. Na podobnej zasadzie budowane są znaczenia licznych wyrazów pochodnych od *pieprzu*, które zazwyczaj mają charakter satyryczny, obraźliwy, nieprzyzwoity czy wulgarny, dlatego występują głównie w odmianie mówionej języka, np.: *pieprzny* ‘niezgodny z dobrymi obyczajami, godzący w zasady przyzwoitości’, *pieprznięty* ‘o człowieku: taki, który zachowuje się niemądrze, jest głupi, niezrównoważony psychicznie, lub za takiego uchodzi’, *pieprzyć* ‘opowiadać głupstwa albo mówić nieprawdę’, ‘o mężczyźnie: odbywać stosunek płciowy’, ‘traktować

kogoś lub coś z pogardą, wyrażać lekceważenie lub wrogość, nie interesować się', 'robić coś źle, niedbale' Zgół PSWP 28/286–291, *przypieprzyć* 'uderzyć kogoś, uderzyć w coś' Zgół PSWP 34/310, *opieprzyć* 'zwymyślać kogoś za coś' Zgół PSWP 26/331, *podpieprzyć* 'ukraść, zabrać coś komuś' Zgół PSWP 29/393, *wypieprzyć* 'wyrzucić, pozbyć się kogoś lub czegoś' Zgół PSWP 48/302–303, *spieprzyć* 'uciec szybko przed kimś, przed czymś', 'zepsuć coś, wykonać, zrobić coś źle' Zgół PSWP 39/430, i in.

Pochodzenie. Pieprz nie występuje w Polsce, jest sprowadzany z zagranicy, wedle wyobrażeń z bardzo daleka, stąd fraz. *zwiąć/uciec/umknąć/zbiec/wynieść się/pojechać/zapędzić kogoś/pokazać komuś/... gdzie pieprz rośnie* 'w egzotycznych krajach; daleko, jak najdalej' S SFr 1/669, NKPP pieprz 3a-p, por. *A wiesz, gdzie on rośnie? Ten pchieprz? No to tam spchieprzaj, bo tutaj go ni ma, czy spchieprzaj tam gdzie pchieprz rośnie* Rog Wag 299. Według wierzeń rośnie on w gorących krajach Święt Nadr 588, w bajkach we Francji K 7 Krak 98 lub można go nabyć w *Amsterdamie* Lom Baj 160, natomiast przysłowie mówi, że *pieprz przyniósł Wieprz* NKPP *Wieprz* (rzeka).

Zakup i cena pieprzu. W pieprz zaopatrywano się dawniej *w mieście* K 6 Krak 181, NKPP Gdańsk 25, w *korzennym sklepie* Karł SJP 4/153, por. fraz. *pieprz sprzedawać* 'być kupcem korzennym' Zdan SJP 997. Kupowano go u *przekupki* Gal Star 107, u Żyda: *Kiedyś to Żydy latali z workamy. To skory kupali, to z pchieprzamy, z temy tam chodzili* Rog Wag 299, stąd fraz. *kupczą sądami jak Żydzi pieprzem* NKPP sąd 5.

Ze względu na konieczność sprowadzania go z zagranicy był niegdyś drogi i nie dla wszystkich dostępny, np. w zagadce jest *u króla na obiedzie* Wisła 1890/13, według pieśni dawniej na ucztach *bywało drogo, bo z pieprzem* K 6 Krak 194, staropolskie powiedzenie *Pieprzno i szafranno, moja mościa panno* oznaczało 'dostatnio, bogato' NKPP *pieprzno* 2, por. fraz. *drogi jak pieprz* NKPP *drogi* 4, *zapłacić/przedać coś z pieprzem i solą* 'drogo, przepłacić' NKPP *placić* 29, NKPP *sprzedać* 8, *pieprzny* to dawniej *przen.* (o cenie) 'zbyt wygórowany, nieprzystępny, słony, drogi', *pieprzyć* 'cenić drogo' Karł SJP 4/153–154. Ze względu na wysoką cenę pieprz był też kiedyś środkiem płatniczym, stąd *pieprzowe* 'opłata w postaci pieprzu zamiast daniny' SP XVI 24/86⁵.

Obróbka. Pieprz przed zjedzeniem się *tłucze* (fraz. *stłuc na pieprz* NKPP *pieprz* 12), *trze* lub *miele* na proszek (stp. *pieprz mielony/miałki* SP XVI 24/133), choć przysłowie mówi *Pieprzu nie przetrze, baby nie przeprze* NKPP *baba* 70. Dawniej tłuczono go w moździerzach, zwykle drewnianych, noszących nazwy

⁵ W średniowiecznej Anglii czarnym pieprzem można było opłacać czynsz – tzw. *czynsz pieprzony* (*peppercorn rent*). Obecnie *peppercorn rent* w języku angielskim oznacza bardzo niski, symboliczny czynsz, gdyż pieprz stał się tanią przyprawą (Bruce 2012: 57).

np. *tartka* Głog Tyk 90, *tárko* Święt Nadr 42, *tareczka* K 26 Maz 44, współcześnie częściej się go mieli w młynkach bądź też kupuje w postaci już zmielonej.

Przechowywanie. Przechowuje się go w tzw. *pieprznicy*, *pieprzniczce* ‘naczyńko stołowe do pieprzu’, ‘puszka na pieprz’ Karł SJP 4/153, według pieśni na dobrej biesiadzie powinna być *pieprzniczka z pieprzem i rożek z tabaką* Bart PANLub 3/139.

Pieprz jako przyprawa. Ze względu na wyrazisty smak pieprz to obok soli podstawowa i powszechnie stosowana przyprawa do potraw, bo *Pieprzne a słone leci w gardło kiej szalone* NKPP pieprzne. Dodawany jest m.in.: do mięs: *Kie zabijymie świnię i robijymie choć jakie wyroby, to wdy kazujymie ujkowi wsypać dużo pieprzu do salcesonu i kiski, bo radzi jymie pieprzne rzeczy* Kaś SGO 2/30; do twarogu Karw Dobrz 133, bryndzy Gaj Rozw 52; zup, np. barszczu Karw Dobrz 130, rosółu Lud 1954/715, zupy ziemniaczanej K 11 Poz 126; do kiszenia kapusty: *do becki teraz pudzieme jo tłocyć, nasolić, napeprzić, nacebulić, i da sie kuper, bobkowe listy, peprz i kminu esce, ćwikły i jabka, coby kista lepiyj, aji krzánu dawajo, twarda kapusta coby była zaś, coby miała chuć* Kaś SGO 1/25. Dawniej pieprz zastępował niekiedy omastę, szczególnie w poście: *Wielki Post jak przyszet to była okrasą cebula, czosnek, pieprz* SGP PAN/K; *W poście to tam ciśli do polywki scypte kminu, scypte pieprzu i taká było omasta* Kaś SGO 2/29; *pieprzówka* to ‘woda przegotowana z pieprzem, cebulą i listkami bobkowymi’, służąca za dodatek do ziemniaków przy braku czegoś lepszego SGP PAN/K. Zmielony pieprz dodaje się do wódki zwanej *pieprzówką* powsz.

Niekiedy pieprzem przyprawiano pieczywo obrzędowe, np. korowaj K 83 Przem 1/115, kołacz K 73 Krak 1/11, na Boże Narodzenie robiono *orzechy* – kulki ugniecione i uformowane z utartej marchwi, miodu, mąki i pieprzu Kuk Kasz 166, *fafernuchy* (z niem. *Pfefferkuchen*) zwane też *nowelatkami* – małe twarde ciastka na miodzie z dodatkiem orzechów i pieprzu, często o zoomorficznych kształtach Kom PAE 3/59. Ziarna pieprzu pełniły też funkcję ozdobną, np. baranek wielkanocny zrobiony był z masła i miał oczy z pieprzu MAAE 1919/39. Od *pieprzu* pochodzi też nazwa *piernik* ‘ciasto z miodem i korzeniami’, stp. ‘ciasto przyprawione miodem i pieprzem’, od stp. *pieprzny*, daw. XVI–XVIII w. i dziś dial. *pierny* ‘przyprawiony pieprzem’ Bor SE 430, ‘suto pieprzem zaprawiony, dobrze opieprzony’, przen. ‘tłusty, nieskromny, nieprzyzwoity, pikantny, lubieżny, pornograficzny’, por. *pieprznik* ‘gatunek piernika pieprznego’ Karł SJP 4/153.

Pieprzu nie podaje się zwierzętom gospodarskim, stąd liczne fraz. *znać się na czymś jak świnia/koza/gęś/kura/... na pieprzu* NKPP znać 21a.

Skutki jedzenia pieprzu. Od jedzenia ostrego pieprzu.: (a) *pali* Sim Księg 48, *scypie* Kaś SGO 2/29 w ustach i wzmaga się pragnienie: *Kto*

pierno/pieprzno jada, chce pić NKPP pieprzno 1; w niektórych domach wystrzegano się dawniej jedzenia pieprzu w wigilię Bożego Narodzenia, boby *cały rok był gorzki i palący jak pieprz* (okolice Pińczowa) ZWAK 1885/3; (b) podrażnia nos i wywołuje kichanie: *natługyn pieprzu, a com sie przy tym nakichoł* Wiet SPog 98, por. fraz. *natarł mu pieprzu w nos* NKPP pieprz 1; stp. *Niekthorzy sobie kichączkę czynią sypąc w nos proch pieprzowy* SP XVI 24/86; (c) rozgrzewa, pobudza (często nadmiernie) i może wywoływać niepokój, rozdrażnienie, złość: według przysłowia *Pieprz mężczyznę na konia wysadza, a kobietę do grobu sprowadza* NKPP pieprz 10; w pieśni miłosnej dziewczyna wyspałaby niewdzięcznemu zalotnikowi do jedzenia pieprzu, żeby *leciał na powietrzu* K 41 Maz 173; por. liczne fraz. *lata jak z pieprzem* NKPP lecieć 23, *jakby mu kto pieprzu nasypał* 'niespokojnie' S SFr 1/670, *trza mu pieprzu pod ogon* 'pobudzić, zachęcić, rozgrzać' NKPP pieprz 13, *bęc pieprzem obsëponi* 'złościć się' Sych SGKasz 4/254, *natrzeć pieprzu, dać/nadać/zadać pieprzu* 'dać się we znaki, dokuczyć' NKPP pieprz 1ab, gwar. *pieprznik* to inaczej wiercipięta, bo *kryńci sie jakby miol pieprz w dupie* Tomasz Łop 176.

Zastosowania magiczne. Pieprzowi przypisywano niekiedy właściwości magiczne. Wierzono np., że jeśli człowiek „zgryzie dwie ziarnce gorczyce [czarnej] a dwie ziarnce pieprzu na czczo, tedy onego dnia nie trzeba mu się bać nagłej śmierci” ZWAK 1895/23; czarownica miała sprowadzać „nawalny grad”, zasiewając jeden zagon pola solą, a drugi pieprzem K 48 Ta-Rz 273; ażeby bydłę sprzedać szybko i dobrze, radzono obsypać sprzedawaną sztukę sproszkowanym pieprzem, a *bedo śli kupce jak po pieprz* Dwor Maz 197; aby pies był zły, dawano mu w dzień Bożego Narodzenia kilka ziarenek pieprzu MAAE 1914/61; gdy ktoś nie chciał, aby *gęsior* sąsiada chodził na jego podwórze, dawał mu zjeść w dzień Bożego Narodzenia kilka ziarenek pieprzu MAAE 1914/60.

Zastosowania lecznicze. Pieprz znalazł także szerokie zastosowanie w lecznictwie. Wierzono, że „wzmacnia żołądek, sił dodaje” Wisła 1894/141, „w karmiach pożywany czyni dobre trawienie żołądkowi” SP XVI 24/133. Na bolący żołądek/brzuch pito: wódkę z tłuczonym pieprzem albo połykano cały pieprz i zapijano go wódką K 17 Lub 164, wódkę z pieprzem, miętą pieprzową a niekiedy centurią Lud 1900/59, wódkę z popiołem i pieprzem Wisła 1900/770, rumianek i mocną okowitę z pieprzem ZWAK 1890/198, ucierano pieprz i pito go z rumem, a potem zagryzano z cukrem MAAE 1896/425. Na kolki stosowano okłady z tytoniu polanego okowitą i posypanego pieprzem MAAE 1914/73. Na biegunkę zalecano „rozmaite wódki z ziołami, pieprzem i imbirem” Wisła 1892/914 lub „zjeść jaję, ugotowane na twardo i posypane pieprzem” Udz Med 162. Na robaki dawano dzieciom *war* z kapusty lub pieprz z wódką K 51 Sa-Kr 17, odwar z pieprzu z mlekiem Pal Roś 146.

Przy *łuszczce* na oku gryziono pieprz i później chuchano na chore oko MAAE 1903/256.

W bolący spróchniały ząb wkładano rozgryzione ziarnko pieprzu Wisła 1892/915, zasypywano ząb pieprzem, solą lub ałunem ZWAK 1890/199, kładziono na niego suchą śliwkę z pieprzem Lud 1900/60, cebulę w środku wydrążoną i upieczoną z 9 ziarenkami pieprzu Udż Med 149, okład z posiekanego czosnku, zmieszanego z prochem strzelniczym (lub saletrą), siarką i potłuczonym pieprzem ZWAK 1882/220.

Przy *febrze* połykano pierwszego dnia leczenia jedno ziarnko pieprzu, drugiego dwa – i tak stopniowo każdego dnia o jedno więcej – aż do dziewięciu, po czym dziesiątego dnia o jedno mniej i stopniowo na dół aż do jednego K 51 Sa-Kr 14. Przy *zimnicy* zalecano, by chory wypił 7 ziaren białego pieprzu z wódką K 7 Krak 163, odwar z pieprzu i mięty na mleku Święt Nadr 632. Bolące gardło płukano roztworem miodu, octu, gorczycy, pieprzu, ruty i szałwii Święt Nadr 614 lub gotowaną mieszkanką szałwii, czerwonego buraka, imbiru, pieprzu, octu i miodu Wisła 1894/355. Na kaszel przykładano na piersi słoninę z pieprzem Wisła 1901/358. Przeciw suchotom noszono stale na piersiach lój bydły z pieprzem i barwinkiem Wisła 1901/358.

Kobietom po porodzie dawano pieprz i cynamon gotowane w winie lub w spirytusie, co miało spowodować „prędsze oczyszczenie” Wisła 1891/506. Skurcze macicy po porodzie (tzw. *gryżłę, gryżmę, rzniąckę*) leczono przykładanymi do pępka kompresami z sukna umoczonego w spirytusie z pieprzem Dwor WMaz 29. Przy zatrzymaniu okresu kobiety piły nalewkę z pieprzu Pał Roś 146.

Pieprzem leczono także zwierzęta gospodarskie, np. na *nadymanie* u bydła zalecano „octu z pieprzem, imbirem i solą wlać mu po grzeble do gardła, bydłę wywróciwszy, a potem z nim przy powrozie biegać” Wisła 1898/296; *paskudnika* [= rodzaj błony] na oku u bydła zasypywano pieprzem Lud 1931/60; gdy skóra na kozie „przysychała”, robiono w niej nacięcie, wpychano pod nią dwa ziarenka pieprzu, a całe miejsce smarowano okowitą AJiKWiel 10/2/116; na *pypec* [= białawe zgrubienie na języku u drobiu] radzono nabierać podczas żniw „kminu polnego, włożyć im w napój, także i żużel od kowala albo proch od ślusarza; masła z pieprzem zmieszawszy, zadać im na tę dolegliwość” Wisła 1898/300.

Ekwiwalencje. We frazeologizmach pieprz występuje wymiennie z innymi „produktami”, które: (a) są gorzkie: fraz. *gorzki jak pieprz* (*hiszpański*) NKPP gorzki 5 / *chmiel* NKPP gorzki 2 / *piołun* NKPP gorzki 6 / *cykoria* NKPP gorzki 3 / *żółć* NKPP gorzki 7; (b) drażniące: ironiczne fraz. *miły jak pieprz na języku* NKPP miły 16 / *sól w oku* NKPP miły 17; (c) suche: fraz. *suchy jak pieprz* NKPP suchy 7 / *chrzan* NKPP suchy 3 / *sól* NKPP suchy 9 / *szczapa*

NKPP suchy 11 / *patyk* NKPP suchy 6 / *tabaka* NKPP suchy 13 / *wiór* NKPP suchy 17 / ...; (d) ich *dawanie/zadawanie* oznacza dokuczanie, dawanie się we znaki: *dać/nadać/zadać/natrzeć pieprzu* NKPP pieprz 1, *dać/zadać komu bobu* NKPP bób 4, *dać/zadać komu tabaki* NKPP tabaka 15, *dać kminu (z dzięgielem)* NKPP kmin.

Symbolika. Pieprz to powszechnie symbol ostrego smaku. Ze względu na tę cechę łączony jest też ze złośliwością, obrazą, nieprzyzwoitością, wulgarnością, zniszczeniem, głupotą i in., co jest szczególnie widoczne w licznych wyrazach pochodnych od *pieprzu*, np. *pieprznąć, pieprznięty, pieprzyć się, spieprzyć* i in.

Jako przyprawa pochodząca z daleka, droga, pieprz był dawniej także oznaką bogactwa, wykwintności Wisła 1890/13, NKPP pieprzno 2.

Zaproponowana definicja jest maksymalnie rozbudowana, gdyż zostały w niej uwzględnione wszystkie (?) pozytywne cechy pieprzu relewantne kulturowo. Pieprz okazuje się być nie tylko ostro-gorzką przyprawą, dawniej drogą i pożądaną, ale też środkiem mającym liczne zastosowania lecznicze i magiczne. W skondensowanej postaci definicja pieprzu mogłaby wyglądać następująco:

[NAZWY]	<i>pieprz, corny korzyń</i>
[KATEGORYZACJE]	jest przyprawą, korzeniem
[KOMPLEKSY I KOLEKCJE]	jest łączony z produktami o intensywnym, często ostrym smaku i/lub zapachu, m.in. solą, szafranem, tabaką, z daniami, do których się go dodaje, m.in. rybami i mięsem (wieprzowiną), z wódką
[OPOZYCJE]	jest przeciwstawiany słodkim produktom: cukrowi, miodowi oraz drobniejszemu i łagodniejszemu w smaku makowi
[WYGLĄD I WŁAŚCIWOŚCI]	jego ziarna są małe, kuliste, czarne/brązowe jest suchy ma ostro-gorzki smak
[LOKALIZACJA]	rośnie bardzo daleko, w gorących krajach
[ZAKUP I CENA PIEPRZU]	jest kupowany w mieście, w korzennym sklepie, u przekupki lub u Żyda jest drogi

[OBRÓBKA]	przed użyciem jego ziarna często się tłoczy, trze lub mieli na proszek
[PRZECHOWYWANIE]	jest trzymany w specjalnej puszcze lub naczynku, tzw. <i>pieprznicze</i>
[PIEPRZ JAKO PRZYPRAWA]	przyprawia się nim mięso, zupy, kiszoną kapustę itp. dodaje do pieczywa obrzędowego, piernika i wódki
[SKUTKI JEDZENIA PIEPRZU]	po jego zjedzeniu pali, szypie w ustach i wzmaga się pragnienie podrażnia nos i powoduje kichanie rozgrzewa, pobudza, wywołuje niepokój, rozdrażnienie, złość
[ZASTOSOWANIA MAGICZNE]	jako środek o działaniu magicznym jest podawany np. w dzień Bożego Narodzenia psu, aby był zły; sypany na bydło, by sprzedało się szybciej; czarownice zasiewają go, by sprowadzić grad
[ZASTOSOWANIA LECZNICZE]	pomaga na problemy z żołądkiem, brzuchem, gardłem, zębami, na kaszel, suchoty, febrę/zimnicę, problemy kobiece
[EKWIWALENCJE]	występuje wymiennie m.in. z innymi produktami gorzkimi: chmielem, piołunem, cykorią, zółcią; drażniącymi: solą; suchymi: chrzanem, solą, tabaką, wiórem
[SYMBOLIKA]	funkcjonuje jako symbol ostrości (i pośrednio m.in. złośliwości, nieprzyzwoitości, wulgarności, zniszczenia) dawniej był oznaką bogactwa i wykwintności

Na osobną analizę zasługiwałyby derywaty pochodzące od wyrazu *pieprz*. Większość z nich znajduje się bowiem w „kanonie” polskich wulgaryzmów i przekleństw. W przedstawionej wyżej eksplikacji napisałam, że to intensywny ostro-gorzki smak zawarty w małym ziarenku pieprzu sprawił, że wyraz *pieprz* stał się podstawą licznych derywatów konotujących takie cechy, jak złośliwość, obraza, nieprzyzwoitość, wulgarność, zniszczenie, głupota i in. Czy to jednak tylko/jeszcze kwestia smaku pieprzu, czy też są inne powody bogactwa ekspresywnie nacechowanych wyrazów „pieprzowych” we współczesnej polszczyźnie?⁶ Czy używając takich słów, jak *pieprznik* ‘bałagan’

⁶ W innych językach, np. rosyjskim, francuskim, niemieckim czy angielskim, takich wyrazów jest mniej, a jeśli się pojawiają, to nie są tak wulgarne jak polskie, np. niem. *pfeffern* ‘mocno rzucać, ciskać’, *ich habe ihm eine gepfeffert* ‘dałem mu w zęby’ WSPN; ang. *to be peppered with sth* ‘roić się od czegoś’, *to pepper sb with sth* ‘zasypać kogoś czymś’ WSAP.

lub *zapieprz* ‘ciężka, wyczerpująca praca’, uświadamiamy sobie jeszcze ich związek z pieprzem? A może ten związek już jest zatarty i nowe derywaty (bądź stare, ale mające nowe znaczenia) bazują już tylko na niezbyt chlubnej „reputacji” poprzednich? Podstawą większości derywatów jest bowiem czasownik *pieprzyć*, według Andrzeja Bańkowskiego „dziś – z największej w świecie miłości polskiej do pieprzu – słowo «uniwersalne», zastępujące każde inne” Bań ES 2/556. Współcześnie *pieprzyć* rzeczywiście ma bogate konotacje, ale wiele z nich pojawiło się w polszczyźnie dopiero na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, co można prześledzić, przeglądając słowniki języka polskiego.

Lin SJP (1811) odnotowuje tylko podstawowe znaczenie *pieprzyć* ‘pieprzem zaprawiać’. W Zdan SJP (1861) pojawia się już jedno znaczenie przenośne, bazujące na ówczesnie wysokiej cenie pieprzu: *pieprzyć* – 1. ‘osypywać, zaprawiać pieprzem, przydawać pieprzu’; 2. *fig.* ‘drogo cenić’.

Karł SJP (1908) przy znaczeniu podstawowym odnotowuje dodatkowo przenośne połączenia *pieprzyć mowę, opowiadanie: pieprzyć* – 1. ‘posypywać pieprzem, zaprawiać pieprzem’; *przen. pieprzyć mowę, opowiadanie* ‘robić je pieprznym, zaprawiać pierwiastkiem pornograficznym, wyrazami tłustymi’; 2. *przen.* ‘cenić drogo’.

Dodatkowo Karł SJP zawiera także czasownik *pieprzyć się – gmin.* ‘spółkować’. Co ciekawe, mimo że słownik operuje kwalifikatorem *przenośny*, to tutaj używa kwalifikatora *gminny*, gdzie *gminny* definiowany jest jako: 1. ‘do gminy wiejskiej należący’; 2. ‘do gminu należący, ludowy’; 3. *przen.* ‘prostaczy, pospolity, ordynarny’.

W Dor SJP (1964) *pieprzyć* nie ma już znaczenia ‘cenić drogo’ z uwagi na to, że pieprz stał się łatwo dostępnym i tanim produktem. Pojawiają się natomiast dwa znaczenia kwalifikowane jako *wulgarnie* (słownik nie notuje *pieprzyć się*): *pieprzyć* – 1. ‘dosypywać pieprzu do potraw, zaprawiać jakąś potrawę pieprzem’; 2. ‘zaprawiać nieprzyzwoitymi, tłustymi dowcipami’; 3 a. *wulg.* ‘mieć stosunek płciowy’; b. ‘besztać kogo; gadać, pleść od rzeczy’.

W Zgól PSWP (2000) pojawiają się kolejne znaczenia kwalifikowane jako *potoczne*: *pieprzyć* – 1. ‘dosypywać pieprzu, zaprawiać potrawę pieprzem – przyprawą stołową otrzymywaną z owoców rośliny zwanej pieprzem czarnym lub podobną’; 2. *pot.* ‘opowiadać głupstwa albo mówić nieprawdę’; 3. *wulg.* ‘o mężczyźnie: odbywać stosunek płciowy’; 4. *pot.* ‘traktować kogoś lub coś z pogardą, wyrażać lekceważenie lub wrogość, nie interesować się’; 5. *pot.* ‘robić coś niedbale’. Słownik odnotowuje także *ja (cię) pieprzę* ‘wykrzyknienie wyrażające podziw, zdumienie, rzadziej niechęć’, oraz aż 5 znaczeń czasownika *pieprzyć się* – 1. *wulg.* ‘odbywać stosunek seksualny’; 2. *pot.* ‘przestawać prawidłowo funkcjonować’; 3. *pot.* ‘czuć się onieśmielonym, mieć

opory lub wątpliwości'; 4. *pot.* 'przesadnie się z kimś liczyć'; 5. *pot.* 'robić coś zbyt długo, z wysiłkiem'. Ponadto w Zgół PSWP po raz pierwszy pojawiają się czasowniki *pieprznąć* i *pieprznąć się*: *pieprznąć* – 1. *pot.* 'rzucić coś z dużą siłą, najczęściej pod wpływem negatywnych emocji'; 2. *pot.* 'silnie uderzyć kogoś lub coś; także: uderzyć w coś'; 3. *pot.* 'zabrać cudzą własność'; 4. *pot.* 'wydać głośny, gwałtowny odgłos, wybuchnąć'; 5. *pot.* 'nagle się skończyć, ulec zniszczeniu, przestać istnieć'; 6. *pot.* 'przestać się czymś zajmować, zrezygnować z czegoś'; 7. *pot.* 'powiedzieć coś bardzo zdecydowanie, śmiało'; 8. *pot.* 'powiedzieć coś bez namysłu, powiedzieć coś niestosownego albo niemądrego'; *pieprznąć się* – 1. *pot.* 'uderzyć mocno'; 2. *pot.* 'popęłnić błąd, zrobić coś źle'; 3. *pot.* 'z rozmachem, całym swoim ciężarem usiąść na czymś albo położyć się'.

W najnowszym, internetowym Źmig WSJP (data modyfikacji hasła: 2013) nie ma już nowych znaczeń *pieprzyć* i *pieprznąć* (brak w nim *pieprzyć się* i *pieprznąć się*), a nawet niewykazane są niektóre odnotowane przez Zgół PSWP: *pieprzyć* – 1. 'dodawać pieprzu, aby uzyskać lepszy smak'; 2. *pot.* 'mówić coś głupiego lub nieprawdziwego'; 3. *pot.* 'traktować kogoś lub coś z lekceważeniem'; 4. *wulg.* 'będąc mężczyzną, uprawiać z kimś seks'; 5. 'wykonywać to, do czego jest się zobowiązany, niedobrze, tak, że prowadzi to do złych rezultatów'; *pieprznąć* – 1. *pot.* 'uderzyć'; 2. *pot.* 'rzucić czymś mocno'; 3. *pot.* 'przewrócić się'; 4. *pot.* 'wybuchnąć'; 5. *pot.* 'rozwalić się'.

Na podstawie przywołanych chronologicznie definicji widać, jak narastały znaczenia wyrazu *pieprzyć* (później też *pieprzyć się*, *pieprznąć* i *pieprznąć się*). Pomijając nieaktualne już 'drogo cenić', za najbardziej „pierwotne” można uznać te związane ze sferą seksualną oraz mówieniem głupstw, nieprawdy czy ubliżaniem komuś. Te późniejsze są w pewnym stopniu wywodliwe od nich, np. lekceważenie, robienie czegoś niedbale czy psucie. Pojawiają się też takie, których motywacja jest niejasna, np. przesadne liczenie się z kimś czy czucie się onieśmielonym. Być może łączą się z tym, że zazwyczaj do potraw dodaje się umiarkowane ilości pieprzu, bo nie każdy lubi jadać pikantnie.

Pieprzyć stało się więc współcześnie bardziej pojemne i równocześnie mniej wyraziste znaczeniowo, często dopiero z kontekstu możemy wywnioskować, które ze znaczeń jest aktualizowane w danej chwili. Mimo to nie maleje siła jego ekspresji, w dosadny sposób można nim przekazywać różne emocje, nie tylko te negatywne. Potwierdza to m.in. popularność wykrzyknienia *ja (cię) pieprzę* mogącego wyrażać 'podziw, zdumienie, rzadziej niechęć' Zgół PSWP. Zdaniem Macieja Grochowskiego *ja pieprzę* i *cię pieprzę* to już przekleństwa, czyli jednostki leksykalne, za pomocą których mówiący może w sposób spontaniczny ujawniać swoje emocje względem czegoś lub kogoś, nie

przekazując żadnej informacji⁷ Groch SPiW 17. Według Jadwigi Kowalikowej częste używanie *pieprzyć* sprawiło, że uległo ono nawet dewulgaryzacji:

Dewulgaryzacja, czyli zanik cechy ordynarności czy nieprzyzwoitości, dokonuje się wskutek częstego używania wyrazów i struktur wyrazowych będących jej nośnikami. Odbyna się na tej samej zasadzie co osłabianie wyrazistości znaczeniowej słownictwa, po które się wciąż sięga, tworząc wypowiedzi. Piętno wulgarności „gubią” zwłaszcza eufemizmy. Bywa, że nie są jego świadomi ci, którzy po te czytelne przecież zastępniki określeń drastycznych sięgają. W rezultacie nie odczuwają skrepowania, gdy to czynią. Utraciły wulgarność takie czasowniki, jak np. *pieprzyć* i jego derywaty. Prawie nie dostrzega się jej w wyrażeniu *ale jaja* czy zwrocie *robić jaja*. Niebawem stanie się podobnie z czasownikiem *olewać*. [...] Młodzi ludzie często podkreślają, że używają rozmaitych określeń drastycznych „dla hecy”, nie dostrzegając ich ordynarności i nieprzyzwoitości (Kowalikowa 2008: 86–87).

Kwestia dewulgaryzacji *pieprzyć* jest dyskusyjna. Sądzę, że dla większości użytkowników języka to mimo wszystko nadal wulgaryzm, choć z pewnością „miększy” od *pierdolić*⁸ czy *jebać*, bliższy *chrzanić* czy *pierniczyć*. Co więcej, to oscylowanie *pieprzyć* na granicy „dobrego smaku” wydaje się być dla nas bardzo atrakcyjne. Jest to szczególnie widoczne we współczesnych *demotywatorach*⁹ internetowych, w których prowadzona jest gra różnymi znaczeniami *pieprzyć*, np. obrazek przedstawia dialog pieprzniczki i solniczki: *Pieprz się!* (mówi solniczka), *Kiedyś mi za to słono zapłacisz!* (odpowiada pieprzniczka)¹⁰; na innym widać przytulającą się parę i podpis: *Jeśli wszystko się pieprzy, to pieprz to... i chodź się pieprzyć*¹¹; jeszcze inny prezentuje zebranie partyjne, podczas którego jeden ze zgromadzonych na sali mówi: *Nazywam się Walczak, walczyłem i będę walczył!!!*, na co inny próbuje odpowiedzieć podobnie: *Nazywam się Pieprz...*, i z wiadomych powodów zostaje uciszony przez przewodniczącego: *Siadajcie, towarzyszu, siadajcie*¹².

⁷ Z tezą Grochowskiego, że przekleństwa są wyrażeniami informacyjnie pustymi, dyskutują autorzy *Słownika polszczyzny rzeczywistej*, dla których zarówno przekleństwa, jak i wulgaryzmy mają charakter komunikacyjny (janKomunikant 2011: 10–33).

⁸ W *Słowniku eufemizmów polskich* Anny Dąbrowskiej *pieprzyć* (*się*) stosowany na określenie stosunku płciowego lub gwałtu, traktowany jest jako eufemizm wulgarny, który „jest jednak złagodzeniem, ponieważ zastępuje bardzo wulgarny wyraz”, tzn. *pierdolić*, *pierdolić się* Dąbr SEP 98.

⁹ Według *Wikipedii* „*Demotywator*, *demot* – demotywujący obrazek, połączenie wymownego obrazka bądź zdjęcia z komentującym jego zawartość podpisem. Demotywator ma najczęściej charakter ironiczny lub cyniczny” [https://pl.wikipedia.org/wiki/Demotywator, dostęp: 7 VII 2017].

¹⁰ https://kwejk.pl/obrazek/1628977/pieprz-sie.html [dostęp: 7 VII 2017].

¹¹ http://iqkartka.pl/kartka/14636.html [dostęp: 7 VII 2017].

¹² http://demotywatory.pl/4646623/Tak-bylo [dostęp: 7 VII 2017].

Popularność i wieloznaczność *pieprzyć* przenoszona jest także na jego liczne derywaty prefiksalne¹³, które również zaliczane są do wulgaryzmów, m.in.: *dopieprzyć (się)*, *napieprzyć (się)*, *naopieprzać (się)*, *nawpieprzać (się)*, *odpieprzyć (się)*, *opieprzyć (się)*, *podpieprzyć*, *popieprzyć (się)*, *przepieprzyć*, *przypieprzyć (się)*, *rozpieprzyć (się)*, *spieprzyć (się)*, *upieprzyć (się)*, *wpieprzyć (się)*, *wypieprzyć (się)*, *zapieprzyć*. Podobnie jak w przypadku *pieprzyć*, znaczenia większości z nich zmieniały się w ciągu lat. Tak jest np. w przypadku *opieprzyć*:

opieprzyć – 1. ‘pieprzem osypywać, zaprawiać’; 2. *fig.* ‘goryczą zaprawiać’; 3. *fig. posp.* ‘drogo co kupować lub sprzedawać’ Zdan SJP;

opieprzyć – 1. ‘obsypać, posypać, przyprawić pieprzem, popieprzyć’; 2. *przen. opieprzyć kogo* ‘dosolić, dogodzić komu’; 3. *przen.* ‘zaprawić goryczą, zatruć’; 4. *przen.* ‘kupić a. sprzedać coś drogo, przesolić, przepłacić’; 5. *przen.* ‘przesolić, przesadzić, przeholować’ Karł SJP;

opieprzyć – 1. ‘obsypać, posypać, przyprawić pieprzem’, *przen.* ‘zaprawić tłustymi, dwuznacznymi dowcipami’; 2. *wulg.* ‘zwymyślać, zbesztać kogo’; 3. *daw.* ‘pokieraszować, poranić’ Dor SJP;

opieprzyć – 1. *pot.* ‘obsypać, przyprawić pieprzem’; 2. *pot.* ‘zwymyślać kogoś za coś’ Zgół PSWP;

opieprzyć się – *opieprzać się* – 1. *posp.* ‘zwymyślać siebie nawzajem’; 2. *posp.* ‘próżnować’ SJP PWN.

Część to stosunkowo nowe derywaty (nienotowane w Zdan SJP, Karł SJP, Dor SJP), ale mające już wiele znaczeń, jak np. *wpieprzać*:

wpieprzać – 1. ‘jeść dużo, szybko i niezbyt elegancko’; 2. ‘bić kogoś, karać cielesnie’; *wpieprzać się* – 1. ‘wtrącać się w cudze sprawy’; 2. ‘znajdować się w kłopotliwej sytuacji, w niekorzystnym położeniu’ Zgół PSWP;

wpieprzyć – *wpieprzać* – 1. *posp.* ‘zjeść coś’; 2. *posp.* ‘umieścić coś gdzieś’; 3. *posp.* ‘nakłonić kogoś do przyjęcia lub kupna czegoś wbrew jego woli’; 4. *posp.* ‘przyczynić się do stworzenia komuś trudnej sytuacji’; 5. *posp.* ‘pobić kogoś’; 6. *posp.* ‘wywołać w kimś gniew, złość’; 7. *posp.* ‘umieścić kogoś w jakimś miejscu wbrew jego woli’;

wpieprzyć się – *wpieprzać się* – 1. *posp.* ‘wtrącić się w czyjeś sprawy’; 2. *posp.* ‘wtrącić się w czyjaś rozmowę’; 3. *posp.* ‘zderzyć się z czymś’; 4. *posp.* ‘wejść gdzieś bez czyjejsz zgody’; 5. *posp.* ‘znaleźć się w trudnej sytuacji na skutek podjęcia złej decyzji’ SJP PWN.

Wśród derywatów są także takie, których nie odnotowują jeszcze słowniki, a są już w powszechnym użyciu, jak np. *upieprzyć*, oznaczające tyle co ‘ugryźć’, ‘ubrudzić’, ‘dokuczyć’, ‘napracować się’ [KP]. Potwierdzają to przykłady umieszczone w Narodowym Korpusie Języka Polskiego:

¹³ Na osobną analizę zasługiwałyby też derywaty utworzone od *pierny* (stp. *pierzny* od *pierz* ‘pieprz’), które również funkcjonują jako wulgaryzmy, np. *pierniczny*, *opierniczny*, *popierniczny*, *przypierniczny*, *rozpierniczny*, *spierniczny* itd.

Jak szłam nad jezioro, to mnie osa upieprzyła w małego palca u nogi, i mnie cholernie boli.

Dopiero po chwili zorientował się, gdzie spędził noc. Sufit mocno ugięty, podłoga powyginana, a łóżko, na którym leżał, zasrane przez kury. Babcine kury. Nie, nie upieprzył się, bo kupy były zaschnięte.

Spytałem go, jak on to robi, że tylu ludzi przychodzi na jego imieniny. On mi na to odpowiedział: Panie Janie, pan nawet nie wie, jak to się trzeba upieprzyć, żeby tak było.

Nigdzie nie widać informacji, jak wypełniać przekazy i czeki. Starszy mężczyzna kończy już wypisywanie po raz drugi swego blankietu: – Ile teraz zniszczymy papieru, ile czasu zmarnujemy, bo tym paniąkom nie chciało się wypisać kartki z informacją dla ludzi! Wszystko robią, żeby człowieka upieprzyć.

Niewątpliwie znaczenia derywatów prefiksalnych od *pieprzyć* wynikają nie tylko ze znaczenia ich podstawy słowotwórczej, ale również ze znaczenia i funkcji tworzących je prefiksów¹⁴. Jednak w związku z tym, że w tym artykule interesuje mnie głównie podstawa słowotwórcza, pomijam tu analizę znaczeń poszczególnych przedrostków i poniżej przedstawiam zestawienie wszystkich „pieprzowych” czasowników – łącznie z *pieprzyć* – pogrupowanych według współcześnie przypisywanych im znaczeń¹⁵. Pozwoli to zobaczyć, na ile spójny znaczeniowo zespół tworzą.

ODBYWAĆ STOSUNEK PŁCIOWY

pieprzyć ‘mieć stosunek płciowy’ SJP PWN, ‘o mężczyźnie: odbywać stosunek płciowy’

Zgół PSWP

pieprzyć się ‘odbywać stosunek seksualny’ Zgół PSWP

przepieprzyć ‘o mężczyźnie: odbyć z kimś stosunek seksualny’ Zgół PSWP

wypieprzyć ‘odbyć stosunek płciowy’ Zgół PSWP, ‘o mężczyźnie: odbyć stosunek płciowy’

SJP PWN

¹⁴ Według Renaty Przybylskiej „Aktywacja danego sensu znaczeniowego prefiksu sprzężona jest z wieloma czynnikami: a) znaczeniem podstawy czasownika; b) realizowanym przez czasownik prefiksalny schematem składniowym, tj. liczbą otwieranych miejsc przez czasownik, formą gramatyczną aktualizowanych dopełnień, sposobem ich wypełnienia przez jednostki leksykalne z określonych klas semantycznych; c) wyzyskaniem informacji implicytnych; d) implikacjami co do wcześniejszego, poprzedzającego zmianę, stanu rzeczy A (do którego zawsze nawiązuje semantyka prefiksu); e) relacjami «*in absentia*» (paradygmatycznymi) między czasownikiem z danym prefiksem a innymi czasownikami o tej samej podstawie z innymi prefiksami; (f) względnym stopniem utrwalenia danego kontekstowego sensu prefiksu w strukturze semantycznej języka, popartym m.in. większą lub mniejszą frekwencją jego występowania w tekstach” (Przybylska 2006: 282–283).

¹⁵ Tzn. te odnotowane już w słownikach. Wybrałam dwa słowniki – Zgół PSWP i SJP PWN – gdyż w nich znajduje się najwięcej interesujących mnie czasowników i ich najbardziej aktualne znaczenia.

MÓWIĆ: NIEPRAWDĘ, GŁUPSTWA, COŚ ZŁOŚLIWEGO, NIEMIŁEGO, KRYTYKOWAĆ KOGOŚ, WYMYŚLAĆ KOMUŚ

pieprzyć ‘opowiadać głupstwa albo mówić nieprawdę’ Zgół PSWP, ‘mówić coś od rzeczy’ SJP PWN

pieprznąć ‘powiedzieć coś bez namysłu, powiedzieć coś niestosownego albo niemądrego’, ‘powiedzieć coś bardzo zdecydowanie, śmiało’ Zgół PSWP

napieprzyć ‘powiedzieć wiele głupstw, bzdur itp.’ SJP PWN

dopieprzyć ‘złośliwie się do kogoś odezwać, powiedzieć coś niemilego’ Zgół PSWP, ‘ostro skrytykować lub dociąć komuś’ SJP PWN

dopieprzyć się ‘skrytykować kogoś, zwłaszcza bezpodstawnie’ SJP PWN

przypieprzyć się ‘zgłosić zastrzeżenia wobec kogoś, czegoś, zwrócić się do kogoś z pretensjami, krytycznym uwagami, często nieuzasadnionymi’ Zgół PSWP

naopieprzać ‘bardzo kogoś zwymyślać’ SJP PWN

nawpieprzać ‘nawymyślać komuś’ SJP PWN

opieprzyć ‘zwymyślać kogoś za coś’ Zgół PSWP

opieprzyć się ‘wzajemnie się zwymyślać za coś’ Zgół PSWP

TRAKTOWAĆ KOGOŚ/COŚ Z POGARDĄ, LEKCEWAŻENIEM, DOKUCZAĆ, CZEPIAĆ SIĘ, WTRĄCAĆ SIĘ, NARZUCAĆ SIĘ/SWOJĄ WOLĘ

pieprzyć ‘traktować kogoś lub coś z pogardą, wyrażać lekceważenie lub wrogość, nie interesować się’ Zgół PSWP

przypieprzyć ‘dokuczyć komuś’ SJP PWN

przypieprzyć się ‘narzucić komuś swoje towarzystwo’ SJP PWN

dopieprzyć się ‘nie dawać komuś spokoju, przyczepić się do kogoś lub czegoś, dobrać się do kogoś lub czegoś’ Zgół PSWP, ‘być natrętnym’ SJP PWN

wpieprzyć ‘umieścić kogoś w jakimś miejscu wbrew jego woli’, ‘nakłonić kogoś do przyjęcia lub kupna czegoś wbrew jego woli’ SJP PWN

wpieprzyć się ‘wtrącić się w czyjeś sprawy’, ‘wtrącić się w czyjąś rozmowę’, ‘wejść gdzieś bez czyjejsz zgody’ SJP PWN

ale:

odpieprzyć się ‘zostawić kogoś w spokoju, dać komuś spokój, przestać się wtrącać’ Zgół PSWP

POBIĆ KOGOŚ, UDERZYĆ SIĘ/KOGOŚ/COŚ MOCNO

pieprznąć ‘silnie uderzyć kogoś lub coś; także: uderzyć w coś’ Zgół PSWP

pieprznąć się ‘uderzyć się bardzo mocno’ SJP PWN

przypieprzyć ‘uderzyć kogoś, uderzyć w coś’ Zgół PSWP

dopieprzyć ‘bardzo dotkliwie pobić’ Zgół PSWP

napieprzyć ‘pobić kogoś dotkliwie’ SJP PWN

napieprzyć się ‘pobić dotkliwie jeden drugiego’ SJP PWN

wpieprzyć ‘pobić kogoś’ SJP PWN

wpieprzyć się ‘zderzyć się z czymś’ SJP PWN

zapieprzyć ‘uderzyć kogoś’ SJP PWN

podobnie:

napieprzać ‘boleć kogoś’ SJP PWN

RZUCIĆ/WYRZUCIĆ COŚ/KOGOŚ, WYWRÓCIĆ SIĘ, SPAŚĆ

pieprznąć 'rzucić coś z dużą siłą, najczęściej pod wpływem negatywnych emocji' Zgół PSWP, 'przewrócić się' SJP PWN

pieprznąć się 'z rozmachem, całym swoim ciężarem usiąść na czymś albo położyć się' Zgół PSWP

wypieprzyć 'wyrzucić, pozbyć się kogoś lub czegoś' Zgół PSWP, 'wywrócić się' SJP PWN

spieprzyć się 'spaść z jakiejś wysokości' SJP PWN

wpieprzyć 'umieścić coś gdzieś' SJP PWN

nawpieprzać 'wrzucić dokądś wiele czegoś' SJP PWN

rozpieprzyć 'roznieść coś w różne miejsca' SJP PWN

podobnie:

pieprznąć 'wydać głośny, gwałtowny odgłos, wybuchnąć' Zgół PSWP

ZEPSUĆ, ZNISZCZYĆ, ZMARNOWAĆ SIĘ/COŚ, STRACIĆ COŚ, ZREZYGNOWAĆ

pieprznąć 'nagle się skończyć, ulec zniszczeniu, przestać istnieć', 'przestać się czymś zajmować, zrezygnować z czegoś' Zgół PSWP

pieprzyć się 'przestawać prawidłowo funkcjonować' Zgół PSWP

rozpieprzyć 'doprowadzić wskutek uderzenia do całkowitego lub prawie całkowitego zniszczenia czegoś' Zgół PSWP, 'uderzając, rozbić, zniszczyć coś doszczętnie', 'ulec zniszczeniu, rozbiciu' SJP PWN

rozpieprzyć się 'rozbić się, ulec zniszczeniu, uszkodzeniu wskutek uderzenia; doznać szkód w czasie wypadku' Zgół PSWP

spieprzyć się 'zmienić się na gorsze lub zepsuć się zupełnie' SJP PWN

przepieprzyć 'zmarnować pewien czas, nie wykorzystać go', 'stracić, wydać pieniądze, roztrwonić majątek' Zgół PSWP, 'wydać lekkomyślnie pieniądze' SJP PWN

POMYLIĆ SIĘ/COŚ, ZROBIĆ NIEPORZĄDEK

pieprznąć się 'pomylić się' SJP PWN

popieprzyć 'pomylić coś lub zrobić w czymś nieporządek' SJP PWN

popieprzyć się 'zostać pomylnym lub zagmatwanym' SJP PWN

ROBIĆ COŚ ŹLE, NIEDBALE, DŁUGO, LEKCEWAŻYĆ OBOWIĄZKI, PRÓŻNOWAĆ

pieprzyć 'robić coś niedbale' Zgół PSWP

pieprzyć się 'robić coś zbyt długo, z wysiłkiem' Zgół PSWP, 'zbyt długo, zbyt drobiazgowo coś robić' SJP PWN

pieprznąć się 'popęlnić błąd, zrobić coś źle' Zgół PSWP

odpieprzyć 'zrobić coś pośpiesznie, niestaranie, wykonać jakąś pracę byle jak, niedbale' Zgół PSWP, 'zrobić coś niedbale, byle szybciej' SJP PWN

spieprzyć 'zrobić coś źle, byle jak lub nieudolnie' SJP PWN

zapieprzyć 'zaniedbać jakąś sprawę' Zgół PSWP

opieprzać się 'próżnować' SJP PWN, 'nic nie robić, lekceważyć wszystkie obowiązki, objąć się, lenić się' Zgół PSWP

naopieprzać się 'spędzić wiele czasu beczynnie' SJP PWN

JEŚĆ DUŻO, SZYBKO, NIEELEGANCKO

wpieprzać ‘jeść dużo, szybko i niezbyt elegancko’ Zgół PSWP, ‘zjeść coś’ SJP PWN

nawpieprzać się ‘najeść się’ SJP PWN

STWORZYĆ KOMUŚ TRUDNĄ SYTUACJĘ/ZNALEŹĆ SIĘ W TRUDNEJ SYTUACJI

wpieprzyć ‘przyczynić się do stworzenia komuś trudnej sytuacji’ SJP PWN

wpieprzyć się ‘znaleźć się w trudnej sytuacji na skutek podjęcia złej decyzji’ SJP PWN, ‘znajdować się w kłopotliwej sytuacji, w niekorzystnym położeniu’ Zgół PSWP

UCIEC

spieprzyć ‘uciec szybko przed kimś, przed czymś’ Zgół PSWP, ‘oddalić się skądś bardzo szybko’ SJP PWN

napieprzać ‘uciekać’ SJP PWN

UKRAŚĆ

pieprznąć ‘zabrać cudzą własność’ Zgół PSWP

podpieprzyć ‘ukraść, zabrać coś komuś’ Zgół PSWP

zapieprzyć ‘ukraść coś’ Zgół PSWP

Przytoczony podział na grupy jest oczywiście umowny i są takie znaczenia, które nie dają się przyporządkować do żadnej z grup, np.:

odpieprzyć ‘spędzić w jakimś miejscu pewien okres czasu’ Zgół PSWP

odpieprzyć się ‘wystroić się’ SJP PWN

pieprzyć się ‘czuć się onieśmielonym, mieć opory lub wątpliwości’, ‘przesadnie się z kimś liczyć’ Zgół PSWP

Mimo tych wyjątków można stwierdzić, że czasowniki te stanowią spójną semantycznie grupę – wyrażają głównie czynności nagłe, intensywne, destrukcyjne, obraźliwe, niemoralne itp. Sądzę więc, że na postawione wcześniej pytanie, ile jest jeszcze pieprzu ‘przyprawy’ we współczesnych, ekspresywnie nacechowanych derywatach pochodzących od wyrazu *pieprz*, można odpowiedzieć: dużo. Z zaproponowanej tutaj definicji kognitywnej pieprzu wynika bowiem, że jedzenie tej *gorzkiej i palącej* przyprawy rozgrzewa, pobudza, podrażnia, może wywoływać niepokój, złość i w konsekwencji prowadzić do różnych gwałtownych, nieprzewidywalnych, zwykle nieprzyjemnych zachowań. I do takich właśnie zachowań (bezpośrednio lub pośrednio) odnosi się większość derywatów pochodzących od wyrazu *pieprz*. A że Polacy lubią i pieprz, i obrazowe, dosadne słownictwo, to w naszym języku jest coraz więcej *pieprzności*. Być może nie bez znaczenia jest też fakt, że sam wyraz *pieprz* jest dla nas atrakcyjny brzmieniowo – rozpoczyna go spółgłoska zwarto-wybuchowa *p*, a kończy twarde, szczelinowe *rz*. To wyraziste, mocne brzmienie wydaje się być idealne do tworzenia wulgaryzmów i przekleństw.

Literatura

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 2012, *Od Redaktora*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska, t. 1. *Kosmos*, cz. 3. *Meteorologia*, Lublin, s. 7–8.
- Bartmiński Jerzy, 2013, [Wniosek do konkursu w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki pn. *Świat roślin w polszczyźnie ludowej i potocznej (drzewa, zboża, kwiaty, zioła, grzyby itp.)*]. *Słownik etnolingwistyczny*, złożony 27 IX 2013, s. 1–42].
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2013, *Czy grzyb jest rośliną, czyli co znajdzie się w polu Rośliny w II tomie „Słownika stereotypów i symboli ludowych”*, [w:] *Sapientia Ars Vivendi. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesor Annie Dąbrowskiej*, Wrocław, s. 41–64.
- Brzechwa Jan, 1938, *Tańcowała igła z nitką*, Warszawa.
- Bryan Bruce, 2012, *Historia smaku. Jak warzywa i przyprawy budowały fortuny, wywoływały wojny i wpędzały ludzi w szaleństwo*, tłum. Ewa Kleszcz, Warszawa.
- Gloger Zygmunt, 1903, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 4, Warszawa.
- janKomunikant [to nazwa wrocławsko-lódzkiego zespołu naukowego, w którego skład wchodzi: Monika Bednorz, Piotr Fąka, Michael Fleischer, Michał Grech, Kamila Jankowska, Annette Siemes, Mariusz Wszolek], 2011, *Słownik polszczyzny rzeczywistej (siłą rzeczy-fragment)*, Łódź.
- K. Pliniusza Starszego *Historii naturalnej ksiąg XXXVII*, 1845, przeł. na jęz. pol. przez Józefa Łukaszewicza, t. 4, ks. 12., s. 383–384, Poznań.
- Kowalikowa Jadwiga, 2008, *O wulgaryzacji i dewulgaryzacji we współczesnej polszczyźnie*, „Język a Kultura”, t. 20, s. 81–88.
- Przybylska Renata, 2006, *Schematy wyobrazeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u-*, Kraków.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], t. 1. *Kosmos*, cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.

Wykaz skrótów źródeł

- AJiKWiel – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, oprac. zespół pod red. Zenona Sobierajskiego i Józefa Burszty, t. 10 *Lecznictwo ludowe – magia*, cz. 1–2, 2001.
- Bań ES – Bańkowski Andrzej, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000.
- Bań InSJP – *Inny słownik języka polskiego PWN*, t. 1–2, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2000.
- Bart PANLub – *Lubelskie*, t. 4 serii: *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, red. Jerzy Bartmiński, cz. 1. *Pieśni i obrzędy doroczne*, cz. 2. *Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. 3. *Pieśni i teksty sytuacyjne*, cz. 4. *Pieśni powszechne*, cz. 5.

- Pieśni stanowe i zawodowe, cz. 6. Muzyka instrumentalna. Instrumentarium. Wykonawcy –repertuar*, Lublin 2011.
- Bor SE – Boryś Wiesław, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Dąbr SEP – Dąbrowska Anna, *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa 2009.
- Dor SJP – *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. Witold Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
- Dwor Maz – Dworakowski Stanisław, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią, cz. 1 Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Białystok 1964.
- Dwor WMaz – Dworakowski Stanisław, *Zwyczaje rodzinne w powiecie wysokomazowieckim*, Warszawa 1935.
- Gaj Rozw – Gaj-Piotrowski Wilhelm, *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa*, Wrocław 1967.
- Gal Star – Gallus Józef, *Starosta weselny, czyli zbiór przemówień, piosnek i wierszy do użytku starostów, drużbów i gości przy godach weselnych*, Bytom 1892.
- Glog Pieś – Gloger Zygmunt, *Pieśni ludu (zebrał w latach 1861–1891)*, Kraków 1892.
- Glog Tyk – Gloger Zygmunt, *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*, Warszawa 1894.
- Groch SPiW – Grochowski Maciej, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa 2008.
- K – Kolberg Oskar, *Dzieła wszystkie*:
- K 6 Krak – T. 6 *Krakowskie, cz. 2*, 1963, [wyd. fotoofset. z: *Lud... Serya VI... 1873*].
- K 11 Poz – T. 11 *W. Ks. Poznańskie, cz. 3*, 1963, [wyd. fotoofset. z: *Lud... Serya XI... 1877*].
- K 17 Lub – T. 17 *Lubelskie, cz. 2*, 1962, [wyd. fotoofset. z: *Lud... Serya XVII... 1884*].
- K 26 Maz – T. 26 *Mazowsze, cz. 3*, 1963, [wyd. fotoofset. z: *Mazowsze. Obraz... t. 3 Mazowsze leśne, 1887*].
- K 41 Maz – T. 41 *Mazowsze, cz. 6*, z rękopisów oprac. Aleksander Pawlak, Medard Tarko, Tadeusz Zdancewicz, red. Medard Tarko, 1969.
- K 48 Ta-Rz – T. 48 *Tarnowskie-Rzeszowskie*, z rękopisów oprac. Józef Burszta, Bogusław Linette, red. Józef Burszta, 1967.
- K 51 Sa-Kr – T. 51 *Sanockie-Krośnieńskie, cz. 3*, z rękopisów oprac. Tadeusz Skulina, red. Agata Skrukwa, 1973.
- K 55 RuśK – T. 55 *Ruś Karpacka, cz. 2*, z rękopisów oprac. Adam Demartin, Bogusław Linette, Medard Tarko, red. Medard Tarko, 1971.
- K 73 Krak 1 – T. 73/I *Krakowskie*, suplement do tomów 5–8, Poznań 2005.
- K 83 Przem 1 – T. 83/I *Przemyskie*, suplement do tomu 35, Poznań 2011.
- Kad Ciesz – Kadłubiec Karol Daniel, *Gawędziarz cieszyński - Józef Jezowicz*, Ostrawa 1973.
- Karł SJP – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1952–1953.
- Karw Dobrz – Karwicka Teresa, *Kultura ludowa Ziemi Dobrzyńskiej*, Warszawa 1979.
- Kąś Podh – Kąś Józef, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1–2, Bukowina Tatrzańska-Nowy Sącz 2015.
- Kąś SGO – Kąś Józef, *Słownik gwary orawskiej*, t. 1–2, Kraków 2011.
- Kom PAE – *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, red. nauk. Janusz Bogdanowicz, t. 3, *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, Wrocław 1996.
- Kuk Kasz – Kukier Ryszard, *Kaszubi bytowscy. Zarys monografii etnograficznej*, Gdynia 1968.

- Lin SJP – Linde Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1951.
- Lom Baj – *Bajki i podania*, zebrał Józef Lompa, Wrocław 1965.
- Lud – „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego”, od 1895–.
- ŁSE – „Łódzkie Studia Etnograficzne”, od 1959–.
- MAAE – „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, t. I–XIV, 1896–1919.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, Warszawa, t. 1 1969, t. 2 1970, t. 3 1972, t. 4 1978.
- Pał Roś – Pałuch Adam, *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Wrocław 1988.
- Pod SGŚ – Podgórcy Adam, Barbara, *Słownik gwar śląskich*, Katowice 2008.
- PSL – „Polska Sztuka Ludowa”, od 1947–.
- Rog Wag – Rogowska-Cybulska Ewa, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nomenklacyjnej ich nazw*, Gdańsk 2005.
- S SFr – Skorupka Stanisław, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1967–1968.
- SGP PAN/K – kartoteka cyfrowa *Słownika gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, <http://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156>.
- Sim Księg – *Księga humoru ludowego*, wstęp i red. Dorota Simonides, Warszawa 1981.
- SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 19 I 2017].
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, oprac. przez Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków, t. 1-, 1966–.
- SSStp Urb – *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, Wrocław-Warszawa-Kraków, t. 1 1953–1955, t. 2 1956–1959, t. 3 1960–1962, t. 4 1963–1965, t. 5 1965–1969, t. 6 1970–1973, t. 7 1973–1977, t. 8 1977–1981, t. 9 1982–1987, t. 10 1988–1993, t. 11 1995–2002.
- Sych SGKasz – Sychta Bernard, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław 1967–1976.
- Sych SKoc – Bernard Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 1–2, Wrocław 1980, t. 3, Wrocław 1985.
- Święt Nadr – Świętek Jan, *Lud nadrański (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893.
- Tomasz Łop – Tomaszewski Adam, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Kraków 1930.
- Udz Med – Udziela Marian, *Medycyna i przesady lecznicze ludu polskiego: przyczynek do etnografii polskiej*, Warszawa 1891.
- Wiet SPog – Wietrzyk Aleksander, *Słownik gwary Pogórzan (z okolic Gorlic)*, pod red. naukową Barbary Grabki i Renaty Kucharzyk, Gorlice 2011.
- Wiśla – „Wiśla. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny”, t. 1–21, 1887–1916.
- WSAP – *Wielki słownik angielsko-polski PWN Oxford*, red. naczelna dr hab. Jadwiga Linde-Usiekniewicz, Warszawa 2002.
- WSPN – *Wielki słownik polsko-niemiecki PONS*, red. Anna Dargacz, Poznań 2007.
- Zar SSioł – Zareba Alfred, *Słownik Starych Siolkowic w powiecie opolskim*, Kraków 1960.
- Zdan SJP – *Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z języków obcych [...]*, wypracowany przez Aleksandra Zdhanowicza, Michała Bohusza-Szyszkę, Januarego Filipowicza, Waleriana Tomaszewicza, Floriana Czeplińskiego i Wincentego Korotyńskiego, z udziałem Bronisława Trentowskiego, cz. 1–2 Wilno 1861.

- Zgól PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. Halina Zgólkowa, Poznań, t. 1–3 1994, t. 4–6 1995, t. 7–9 1996, t. 10–13 1997, t. 14–19, t. 20–24 1999, t. 25–29 2000, t. 30–34 2001, t. 35–39 2002, t. 40–44 2003, t. 45–49 2004, t. 50 2005.
- ZWAK – „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności”, t. I–XVIII, 1877–1895.
- Żmig WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, kierownik projektu Piotr Żmigrodzki, http://wsjp.pl/index.php?id_hasla=16066&ind=0&w_szukaj=pieprz [dostęp: 20 I 2017].

SMALL, BLACK, AND ROUND, AND YET IT CAN PINCH ANYONE.
ON PIEPRZ ‘PEPPER’ AND *PIEPRZENIE*, LIT. ‘PEPPERING’,
IN FOLK AND GENERAL VARIETIES OF POLISH

The first part of the article is devoted to a reconstruction, by means of the cognitive definition, of the linguo-cultural view of pepper in Polish folk culture. The rich body of 19th- and 20th-c. data comes from the files of the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols* (text of folklore in a variety of genres, records of beliefs and cultural practices) as well as from dictionaries of Polish (general, dialectal, phraseological, and etymological). Pepper is imaged through language not only as a hot and bitter spice, formerly expensive and much desired, but also as a substance with several applications in medicine and magic. Because of its sharp taste, pepper also connotes such features as ‘malice’, ‘offense’, ‘indecenty’, ‘vulgarity/coarseness’, ‘destruction’, or ‘stupidity’, which is especially conspicuous in the semantics of its many derivatives, mainly obscene expressions and swearwords such as *pieprzyć* ‘talk bullshit’ or ‘screw’, *spieprzyć* ‘screw/fuck up’, *zapieprzyć* ‘steal’, *wypieprzyć* ‘dump’, etc. These are in focus in the second part of the article, where it is investigated how they are related to the linguo-cultural stereotype of pepper.

KEY WORDS: plant; Polish folk culture; cognitive definition; obscene expressions; swearwords